

9. Грамотність, тобто достатня кількість формальних знань, навичок у мові, графіці, математиці, природознавства та історії.

10. Ясне та переконане уявлення про становище свого колективу серед інших колективів (політичне виховання) [4, с.241].

З наведеного переліку якостей ми бачимо, що мова йде про «основний каркас» моделі особистості людини, яким його бачив великий педагог. Тому нам потрібно частіше звертатися до гуманістичних ідей творчої спадщини великого педагога.

Жодна з перелічених якостей людини, які прагнув сформувати у своїх вихованців Антон Семенович, не застаріла, вони актуальні, на наш погляд, і сьогодні, для людей ХХІ століття. В цьому можна пересвідчитись проаналізувавши організацію роботи в сучасному суспільстві. Виховання відповідальної людини-колективіста, яка постійно враховує інтереси найближчого оточення, колективу, фірми, де вона працює, своєї країни тощо, диктується колективним характером сучасного виробництва, його високою технологічною та інформаційною взаємозалежністю, інтеграцією у всесвітньому масштабі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Заплатников Л.Т. Проблемы валеологии и гигиены в педагогике: прошлое, настоящее, будущее / Горл. гос. пед. ин-т иностр. яз. – Донецк, 1998.

2. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8 т. / Сост. М.Д. Виноградова, Л.Ю. Гордин, А.А. Фролов. М., 1983-1986.

УДК 74.03 (2) 6 – 21

ПРОБЛЕМИ СІМЕЙНО-РОДИННОГО ВИХОВАННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ А.С.МАКАРЕНКА

А.Б. Рацул, Т.Я. Довга
(Кіровоград)

У статті розглядаються ідеї виховання у сімейному колективі в педагогіці А.С.Макаренка.

Ключові слова: сім'я, сімейний колектив, сімейне виховання, батьки, батьківський авторитет, педагогіка сім'ї.

В статті представлені ідеї виховання в сімейному колективі в педагогіці А.С.Макаренка.

Ключевые слова: семья, семейный коллектив, семейное воспитание, родители, родительский авторитет, педагогика семьи.

The article reveals the family's upbringing ideas in the pedagogy by Makarenko.

Key words: family, family collective, family education, parents, parents authority, family pedagogic.

Сімейно-родинне виховання традиційно вважається запорукою формування особистості громадянина, в той час як міцна родина складає першооснову розвиненої держави і є важливим соціальним і культурним осередком суспільства.

Дитина в Україні з прадавніх часів формувалася в просторі родини – релігії – школи. Тому відродження національних традицій українського народу в освіті є першорядною проблемою, бо на сторожі майбутнього покоління стоять, ушляхетнюючи людську душу, релігія – зразкова родина – національна школа.

Першоджерелами національного родинного виховання є спадщина педагогів-просвітителів Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, О.В. Духновича, І.І. Огієнка, С.Ф. Русової, М.М. Коцюбинського, Л. Українки.

Значний внесок у проблему розвитку сімейного виховання в Україні внесли видатні вітчизняні педагоги А.С. Макаренко і В.О. Сухомлинський. Їх праці «Книга для батьків» та «Батьківська педагогіка» слугують енциклопедією для сучасних сімей, які виховують майбутніх громадян нашої країни.

Визначне місце у формуванні поглядів щодо інституту батьківства, стосунків батьків і дітей, виконання ними виховних функцій мала вся педагогічна творчість і діяльність А.С. Макаренка в галузі сімейного виховання, яка зберегла свою актуальність і в наш час.

В суспільстві сім'я виконує ряд важливих соціальних функцій, серед яких провідною є виховання дітей. В сім'ї не лише задовольняються матеріальні, інтелектуальні та соціальні потреби дитини, але й закладаються основи громадянського, розумового, фізичного, трудового, морального і естетичного виховання. Під впливом особистого прикладу і авторитету батьків у дітей своєчасно формуються моральні поняття і звички, трудові навички, уявлення про права і обов'язки в суспільстві, про сенс життя людини. Основи всіх якостей особистості дитини формуються в сім'ї. Тому дуже важливо, щоб батьки усвідомлювали свою відповідальність за виховання дітей.

Об'єктом нашої статті є педагогічна спадщина А.С.Макаренка під кутом зору сім'ї як важливого соціально-культурного осередку суспільства та сімейно-родинного виховання. Мета запропонованої наукової праці полягає в тому, щоб показати погляди А.С.Макаренка на роль сім'ї в суспільстві та виховання дітей у сімейному колективі.

А.С. Макаренко у праці «Книга для батьків» говорив, що, виховуючи «дітей, нинішні батьки виховують майбутню історію нашої країни, а отже, й історію світу. В успіху сімейного виховання вирішальним є активне, постійне, цілком свідоме виконання батьками їхнього громадянського обов'язку перед суспільством. Там, де цей обов'язок реально переживається батьками, де він становить основу щоденного їхнього самопочуття, там він неминуче спрямовує і виховну роботу сім'ї і там неможливі провали й ніякі катастрофи. У своїй праці «Книга для батьків» він описує багато прикладів стосунків між батьками і дітьми, а також дає поради, як подолати ці проблеми, і робить такий висновок: «Справжня суть виховної роботи зовсім не в розмовах з дитиною, не в безпосередньому впливі на дитину, а в організації сім'ї, вашого особистого і громадянського життя і в організації

життя родини і дитини як її частки. Виховна робота – це насамперед робота організатора. Тому в цій справі немає дрібниць. Дрібниці діють регулярно, щодня, щогодини, з них і складається життя. Керувати цим життям, організувати його і є найвідповідальнішим батьківським завданням» [1].

В праці «Потреби в сім'ї і вихованні» А.С. Макаренка зазначає: «Сім'я – природній людський колектив. І тому багато чого в сім'ї повинно бути розумним і відповідати кращим людським законам. Якщо сім'ю очистити від згубних нашарувань вікової експлуатації людини людиною, в ній залишаться лише природні і прості відображення людської культури, вона зможе вмістити в себе найдосконаліші форми життя...» [3, с. 149].

Цікавою є представлена в цій роботі типологія сімей, а саме:

А. Сім'я не повністю задовольняє потреби своїх членів, але дружно і діяльно прагне до покращення свого становища, до підвищення заробітку, до упорядкування господарства, до скорочення невиробничих витрат.

Б. За такого ж неповного задоволення члени сім'ї ні за що не борються, ниють, сваряться, впали в паніку, опустили руки.

В. Потреби сім'ї задовольняються «як раз». Немає ніяких проривів, але й надлишки не утворюються. Сім'я, так би мовити, «ідеально благополучна».

Г. Потреби сім'ї не лише повністю задоволені, але й утворюється деякий залишок, що набуває форми заощаджень, припустимо, в звичайній ощадній касі вашого району.

Д. Потреби сім'ї задоволені повністю, але й залишку ніякого не створюється. Чому? Тому, що крім нормальних потреб, у членів сім'ї завелись потреби, так би мовити, понаднормальні, явно зайві, для будь-якого свіжого ока несимпатичні – прагнення до гульбищ, розкошів, до порожнього, але дорогого проведення часу, до чванства, оковамилювання.»

Крім цих типів, А.С. Макаренка виділяє ще один: «Це така сім'я, в якій просто важко розібрати, де закінчуються потреби, а починається так звана доля, де кожен живе по-своєму, по-своєму вовтузиться з потребами власними і сусідськими, по-своєму вириває шматок у сусіда і по-своєму проклинає його за непоступливість» [3, с. 149-150].

Безперечно, запропонована типологія знаходить своє застосування і в сучасному суспільстві. І тому сучасні молоді сім'ї можуть скористатися настановами А.С. Макаренка в галузі побудови власної родини.

Пропонуючи батькам обрати для себе тип нормальної сім'ї, видатний педагог радить наступне: «Нехай в вашій сім'ї завжди будуть наявні незадоволені потреби, хай вони хвилюють і непокоять вас, хай попереду у вас стоїть щось мало досяжне, таке, що потребує боротьби, напруги, праці або обережності...

Такий стиль сім'ї нелегко організувати, оскільки для цього необхідна і пильна увага до здібностей і постійна філігранна робота над потребами. Адже саме ті, котрі всім задоволені й користуються «ідеальним благополуччям», швидше за все, за рівнем своїх потреб стоять дуже невисоко» [3, с. 152].

Внеском у батьківську педагогіку є дослідження А.С. Макаренка про батьківський авторитет, типи помилкового авторитету й справжнього. «Авторитет

повинен бути в самих батьках, незалежно від їх ставлення до дітей, але авторитет зовсім не спеціальний талант. Його коріння завжди на одному місці: у поведінці батьків, включаючи сюди всі види поведінки, інакше кажучи, все батьківське і материнське життя — роботу, думку, звички, почуття, прагнення» [1, с. 108]. Макаренко говорив, що батьки самі повинні жити повним, свідомим життям, а це означає, що стосовно дітей вони мають бути на якійсь висоті, але природній, людській, а не створеній штучно для дитячого споживання, тому всі питання авторитету, свободи й дисципліни в сім'ї не можна розв'язувати ні в яких штучно придуманих прийомах, засобах і методах. «Дитина — це жива людина, це окреме повнокровне й багате життя. Якщо ви це насичене, яскраве і ніжне життя бачите і знаєте, якщо ви розмірковуєте над ним, якщо ви в ньому берете участь, тільки тоді став дійовим і корисним ваш батьківський авторитет та сила, яку ви нагромадили раніше у власному особистому і громадському житті. Але коли ваш авторитет, як опудало, розмальоване і нерухоме, тільки поряд стоїть з цим дитячим життям, коли дитяче обличчя, дитяча міміка, усмішка, роздум і сльози проходять безслідно повз вас, коли в батьківському обличчі не видно обличчя громадянина — нічого не вартий ваш авторитет, яким би гнівом чи ремінцем він не був озброєний» [1, с. 156].

Вірний колективізму, А.С. Макаренко вважав, що сім'я повинна бути колективом, і якщо це не так, то вона втрачає своє значення в організації виховання дитини. Цілісності сімейного колективу загрожує розлучення батьків. Доля дитини без батьківської або материнської любові не є тільки її особистою трагедією. З такої покинутої дитини може вирости неповноцінна людина.

«У великій сім'ї, — писав А.С. Макаренко, — дитина звекає з наймолодших років до колективу, отримує досвід взаємного зв'язку. Якщо в сім'ї є старші й молодші діти, між ними встановлюється досвід любові і дружби в найрізноманітніших формах. Життя такої сім'ї надає дитині можливість вправлятися в різноманітних видах людських відносин. Перед ними постають такі життєві завдання, котрі єдиній дитині недоступні: любов до старшого брата і любов до молодшого брата — це зовсім різні почуття, вміння поділитися з братом чи сестрою, звичка поспівчувати їм. Ми вже не говоримо, що у великій сім'ї на кожному кроці, навіть у грі, дитина звекає бути в колективі» [1, с. 107].

Сім'я повинна стати дружним колективом, громадським трудовим осередком, адже від того, як складуться стосунки в сім'ї, багато в чому залежить, яких дітей вона зможе виховати. Створення міцного сімейного колективу, на який спрямований «організований педагогічний вплив» з боку громадських організацій, А.С. Макаренко вважав необхідним для успішного виховання дітей в сім'ї. Він відзначав, що не може бути особистості поза колективом і тому не може бути відокремленої особистої долі й особистого шляху і щастя, протиставлених долі і щастю колективу: ці слова повною мірою стосуються і колективу сімейного, причому кожен член сім'ї зобов'язаний бути в першу чергу активним, повноправним учасником громадського життя, а інтереси колективу сімейного повинні збігатися з громадськими інтересами.

Говорячи про необхідність «правильного сімейного виховання», педагог А.С. Макаренко покладає на батьків відповідальність не лише за свою сім'ю, але й за майбутнє країни. Він зазначає: «Дорогі батьки, передусім ви повинні пам'ятати про велике значення цієї справи, про вашу велику відповідальність за неї» [5, с. 65].

У сім'ях, де батьки не усвідомлюють своєї відповідальності за виховання, найчастіше і зростають неблагополучні діти, а батьки шукають виправдання цьому, посиляючись на відсутність часу. Це, за виразом А.С. Макаренка, «основний конфлікт» – найбільш поширена відмовка батьків-невдах. Батьки, захищені від відповідальності «основним конфліктом», малюють у своїй уяві цілющі розмови з дітьми. А.С. Макаренко попереджав про надмірні надії на розмови і сподівання на те, що будь-яка бесіда з дитиною має сенс. Лише постійне спілкування з дитиною, життя, сповнене її інтересами, проблемами, усвідомлення її рівноправним членом сімейного колективу, дасть плідні результати в родинному вихованні.

Одним з найпоширеніших понять є так звана «система єдиної дитини». Мільйони прикладів – дійсно мільйони – можна навести про величезні успіхи дітей з великої сім'ї. І навпаки, успіхи єдиних дітей – страшенно ефемерна річ. Холодна жорстокість характеру, прикрита формальною чемністю, слабкі емоції симпатії, звичка одноосібного егоїзму, прямолінійний кар'єризм і моральна викрутливість і байдуже ставлення до всього людства – все це природне для єдиного нащадка [1, с. 77].

У системі «єдиної дитини» втрата якостей колективу має яскраво механічний характер: у сім'ї просто мало фізичних елементів колективу, батько, мати та син спроможні створити настільки легку будівлю, що вона руйнується при першому явищі диспропорції, і такою диспропорцією завжди стає центральне становище дитини.

Сімейний колектив може зазнавати й інших проблем такого ж «механічного типу». Смерть одного з батьків можна вказати як найбільш можливий приклад такого «механічного удару». У переважній більшості випадків навіть такий страшний удар не призводить до катастрофи й розпорошення колективу.

Набагато важче сімейний колектив переносить руйнівні впливи, пов'язані з тривалими процесами розпаду. Ці явища так само умовно можна назвати «хімічними» [1, с. 78]. Можна назвати кілька форм такої реакції, але одним з прикладів є відмова від батьківських обов'язків щодо малих дітей, тих батьків, які покинули дітей напризволяще в злиднях та розгубленості. У переважній більшості випадків становище покинутих дітей складніше й небезпечніше, ніж становище сиріт [1, с. 79-80].

Цілісність і єдність сімейного колективу – необхідна умова доброго виховання. Вона руйнується не тільки аліментниками, але й сварками батьків, і деспотичною жорстокістю батька, і легковажною слабкістю матері [1, с. 105-106].

Оскільки сім'я – це колектив, то обов'язково між членами колективу повинні бути дружні стосунки. Так, А.С. Макаренко говорив: «Батьки і діти повинні бути друзями. Це непогано, якщо це серйозно. Батько і син

можуть бути друзями, повинні бути друзями. Але батько все-таки залишається батьком, а син залишається сином, тобто хлопчиком, якого треба виховувати і якого виховує саме батько, який набуває завдяки цьому деяких ознак, додаткових до його становища друга. А якщо дочка і мати не тільки друзі, але й подруги, а батько і син не тільки друзі, але й приятелі, майже товариші по чарці, то додаткові ознаки, ознаки педагогічні, можуть непомітно зникнути» [1, с. 151].

Щоб цього не сталось, батько й мати в очах дитини повинні мати авторитет. Багато хто вважає, що авторитет дається від природи. А через те, що в сім'ї авторитет кожному потрібний, то значна частина батьків замість справжнього, «природного» авторитету користується сурогатами власного виготовлення. Ці сурогати часто можна бачити в наших сім'ях. Спільною властивістю сурогатів є те, що вони виготовляються спеціально з педагогічною метою. Вважається, що авторитет потрібний для дітей і залежно від різних поглядів на дітей виготовляються і різні види сурогатів. У педагогічній відносності й полягає головна помилка таких батьків.

Авторитет, створений спеціально для дітей, існувати не може. Авторитет повинен бути в самих батьках незалежно від їхнього ставлення до дітей, але авторитет зовсім не спеціальний таланти. Його коріння завжди в одному місці: у поведінці батьків, уводячи сюди всі різновиди поведінки, інакше кажучи, все батьківське і все материнське життя – роботу, думку, звички, почуття, прагнення [1, с. 108].

Виховний процес – це процес, що постійно триває, і окремі деталі його розв'язуються в загальному тоні сім'ї, а тому загальний тон створюється власним життям і власною поведінкою батьків. Найправильніші, найрозумніші, найпродуманіші педагогічні методи не дадуть ніякої користі, якщо загальний тон життя батьків поганий. І навпаки, тільки правильний загальний тон підкаже батькам і правильні методи поводження з дитиною, і правильні форми дисципліни, праці, свободи й авторитету [1, с. 108].

Головним методом виховання в родині А.С.Макаренка називає приклад батьків, а істинною сутністю їхньої виховної роботи – «не розмови з дитиною, не прямий вплив, а організацію сім'ї, особистого і суспільного життя та організацію життя дитини» [1, с. 362-363].

Саме колективна праця й уміле керівництво батьків у сфері сімейного господарювання, на думку педагога, виховує колективізм, чесність, турботливість, бережливість, відповідальність, оперативні здібності.

Аналіз «Книги для батьків» та інших праць видатного педагога про сімейне виховання дозволяє стверджувати, що він першим глибоко і різнобічно розглянув основи педагогіки сім'ї. Він послідовно розглядав виховання в сім'ї як соціальний процес, органічно пов'язаний з суспільним життям.

Оскільки родина, сім'я є мікроелементом суспільства, то й вимоги до родинно-сімейного виховання у різні часи залежали від вимог суспільства, бо родина і виховання в ній дітей – це постійний і закономірний процес розвитку суспільних відносин. На кожному витку людської цивілізації визначаються нові

завдання та напрямки родинно-сімейного виховання. Так, А.С. Макаренко говорив, що „сім'я – це вже не відокремлена група батьківських володінь. Члени нашої сім'ї від батька до народженої вчора дитини – члени суспільства. Кожен з них несе на собі честь і гідність цього високого звання”.

Тому слід зауважити, що процес виховання у сучасній родині проходить сьогодні в особливо складних умовах, адже він передбачає поєднання споконвічних традицій виховання і нових форм спілкування, взаємин батьків і дітей у сім'ї, яка диктує соціально-економічний уклад життя, нові суспільні норми й вимоги.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А.С. Книга для батьків / Лекції про виховання дітей. – К., 1978. – С. 20-156.
2. Макаренко А.С. Книга для батьків / Про батьківський авторитет. – К., 1998. – С. 263-271.
3. Макаренко А.С. О воспитании / Сост. и авт. вступит. статьи В.С. Хелемендик. – М., 1988.
4. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К., 1978.
5. Ярошинська О. Розвиток поглядів на інститут батьківства у працях вітчизняних педагогів (II половина XIX – початок XX століть) // Рідна школа. – 2003, червень. – С. 63-65.

УДК 371.032:053.67

ГРОМАДСЬКА ДУМКА КОЛЕКТИВУ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТІСНОГО САМОСТВЕРДЖЕННЯ ШКОЛЯРА

О.В.Безкоровайна
(Рівне)

У статті розглянуто проблему формування громадської думки колективу в педагогічній системі А.С.Макаренка як одного з механізмів реалізації особистісного самоствердження у виховній роботі з учнівською молоддю сучасного освітнього закладу.

Ключові слова: громадська думка, моральні знання, колективна діяльність, учнівське самоврядування, особистісне самоствердження.

В статье рассматривается проблема формирования общественного мнения коллектива в педагогической системе А.С.Макаренко как один из механизмов реализации личного самоутверждения в воспитательной работе с учащейся молодежью современного образовательного учреждения.

Ключевые слова: общественное мнение, личное самоутверждение, моральные знания, коллективная деятельность, самоуправление учащихся.

The article reveals the problem of formation of public opinion of a collective in pedagogical system of A.Makarenko as one of the mechanisms of realization